

Jan Ort

Harmonie soužití. Romové jako místní obyvatelé východního Slovenska

Praha: Nakladatelství Karolinum, 2023, 218 s., ISBN 978-80-246-533-0

Nikto by nepovedal, že tu bývajú Rómovia

V dnešnej spoločnosti sa príliš veľa Rómov a Rómok ocitne v situácii, keď im niekto tvrdí, že sú výnimkou. Je to štatistický nezmysel, ale to už tak pri predsudkoch býva. Byť výnimkou znamená, že oslovený nenapĺňa stereotypné a predsudochné predstavy o Rómoch. Takáto poznámka o výnimočnosti zvyčajne zaznieva z úst Nerómov, ktorí tak nevedomky alebo zámerne vyjadrujú svoje predsudky. Je to akýsi zvláštny fenomén, pretože na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ide o lichotivý kompliment. Avšak, hlbší pohľad odhaľuje, že autor vyhlásenia sa v skutočnosti k stereotypnému pohľadu na Rómov priznáva. Svojim spôsobom vyjadruje presvedčenie, že ostatní Rómovia sú homogénnou skupinou, zatiaľ čo konkrétny jednotlivec je nejakým spôsobom výnimočný, odlišný.

Aby sme v plnej miere ocenili ironický charakter tejto situácie a aby sme sa ako recipienti cítili skutočne výnimočne, musíme si uvedomiť existenciu protirómskeho rasizmu a zároveň ju v tej istej myšlienke poprieť. „Nikto by nepovedal, že tu bývajú Rómovia“ — je presne takou vetou. A práve túto formu Schrödingerovho rasizmu zažívajú v knihe Jana Orta s názvom *Harmonie soužití* Rómovia vo východoslovenskej obci pod fiktívnym názvom Jolany. Názov je vymyslený, obec skutočná. A skutočné sú aj rôznorodé príbehy, na pozadí ktorých autor hlbšie analyzuje obec s povestou príkladného spolužitia Rómov s Nerómami. V skutočnosti to bola práve novinová reportáž opisujúca toto spolužitie, ktorá Jana Orta priviedla do Jolian za účelom dlhodobého antropologického výskumu.

Čitateľ s dobrou znalosťou slovenských reálií dokáže skutočný názov lokality na základe rôznych indícií z knihy vystopovať. Možno to presne tak autor chcel — dostatočne tajomné, aby hrdinky a hrdinovia zostali v anonymite, a dostatočne

indikatívne, aby odborná verejnosť vedela informácie overiť a potvrdiť. Aby sme tento autorov zámer udržali, ani táto recenzia skutočný názov lokality neuvedie a dotknutí Rómovia budú aj tu jolianski.

Ortova kniha s podtitulom *Romové jako místní obyvatelé východního Slovenska* má celkovo 218 strán a okrem úvodu a záveru sa člení na štyri hlavné kapitoly sledujúce miestnu príslušnosť Rómov k obci z rôznych pohľadov. Prvá kapitola prináša základný etnický či etnografický pohľad a z aspektu miesta oddeľuje „našich“ Rómov od „našich“ gadžov. Druhá kapitola sa hlbšie pozerá na teritorialitu a hranice medzi rómskym a gadžovským svetom — najmä cez rómsku osadu, a prevažne nerómsku obec. Kapitola tretia sa venuje otázke jazyka: rómskeho miestneho, rómskeho kodifikovaného, gadžovského, slovenského aj rusínskeho. Štvrtou kapitolou Ort spracúva tému práce a pracovnosti. Na tie nazerá v danom kontexte ako na formu prispôsobenia sa, lebo práve takto tému vnímajú v rozhovoroch miestni Rómovia.

Prispôbiť sa čitateľovi

Prispôbenie sa je ústrednou témou knihy. Na vyššej úrovni však možno pozerieť aj na prispôbenie sa Jana Orta čitateľovi. Kto má skutočne byť čitateľom? V *Harmonii soužití* nájdete informácie, že Rómovia sú síce miestni, ale nie indigénni a asi tiež nie autochtónni. Ponechajme na čitateľovi, či si s touto kategorizáciou poradí bez antropologického slovníka. Komplikované akademické pasáže sú však pretkané osobnými a dobre čitateľnými príbehmi obyvateľov skúmanej obce. Ten akademický jazyk je celkom prirodzený, keďže kniha je rozpracovanou diplomovkou Jana Orta.

Knihá vznikala sedem rokov a vyšla najprv v anglickej verzii. Autor v úvode informuje, že do tejto verzie v češtine pridal aj vstupy v rómčine a doplnil jeden novoobjavený archívny zdroj. Úvod je veľmi obsírnny a autor v ňom až apologeticky vysvetľuje svoje myšlienkové a pracovné postupy. Tento prístup sa potom nesie celou prácou. Jeden príklad za všetky: po štyroch stranách prvej kapitoly prichádza informácia, čo autor chce ukázať v prvej kapitole. Je to trochu škoda.

Akademickú hodnotu *Harmonie soužití* posudzovali traja odborníci: Dana Bittnerová (Karlova univerzita), Martin Fotta (Goethe-Universität, Frankfurt am Main) a Jan Grill (Universidad del Valle, Cali, Colombia). Nemá teda príliš zmysel zaoberať sa akademickou stránkou knihy. Vyzdvihnime preto len niektoré aspekty, ktoré môžu zaujať bežného čitateľa.

Jolany naživo

Jan Ort nás v knihe dokonale vtiahne do obce a jej okolia, do svidníckeho okresu. Detaily vidíme aj v metodologickej reflexii, keď autor ide do podrobností

v mnohých aspektoch, ale rovnako si uvedomuje, že Nerómovia sa vyhýbali súvislejším rozhovorom, alebo že medzi respondentmi prevládali muži. Tu možno doplniť, že s Nerómami sa autor rozprával po česky a oni odpovedali v slovenčine, kým s Rómami prebiehali rozhovory v rómčine.

Hneď v úvodnom podakovaní zaujme vsuvka v autenticknej rómčine. V autenticknej preto, lebo nejde o rómčinu kodifikovanú, naučenú z učebnice, ale zjavne rómčinu, ktorou rozprávajú miestni. Autor im ďakuje, že už si neláme jazyk a že ho prijali, hoci občas robil hlúposti.

Citlivosť niektorých častí dáva pochopiť, prečo autor volí anonymizáciu. Chráni svoje zdroje, dnes už svojich priateľov. A možno argumentovať, že sa predsa nemajú za čo hanbiť. Možno nie pre nás, čitateľov s ukotveným sociálnym statusom. Lenže tu sa musíme vcítiť do kože niekoho, kto o sebe číta, že si požíčieval od gadžov náradie a príležitostne peniaze. Nehovoriac o tom, že v tejto knihe autor búra celý domček z karát o tom, že Jolany sú ukážkovou obcou.

Pristúpiť na hru

Mýtus o ukážkovej obci asi najlepšie demontoval Ortov kamarát Zoralo, keď vyslovil, že jolianski Nerómovia s Rómami vychádzajú preto, lebo „sú aj horší“. Vlastne tým potvrdzuje, že to mýtické príkladné spolužitie je o pristúpení na hru. Rómovia z Jolian vedia, že očakávania od nich sú nízke.

Zoralo tým otvára rozsiahlejší spoločenský problém a otázku, čo očakávame od rómsko-nerómskeho spolužitia. Chceme sa vzájomne obohacovať, alebo sa len tolerovať? Celou knihou sa nesie téma ukážkového spolužitia, ktoré je v podstate založené len na tom, že Rómovia sa prispôbili. Ešte zaujímavejšie je to vtedy, keď o tom hovoria samotní Rómovia, po rómsky, no vo vyjadreniach používajú prebraté sloveso *te prisposobinel pes*.

Ort opisuje stratégie, ktorými jolianski Rómovia „robia zo seba gadžov“. Všíma si však aj to, že tieto kroky stále neznamenajú odstrihnutie sa od solidárnych rómskych sietí. Tam by totiž mohlo vzniknúť riziko, že Róm zostane sám v nerómskom svete. Vo svete, v ktorom je nakoniec opäť len „cigán“.

Pri zdôrazňovaní svojej výnimočnosti – predovšetkým vo vlastnom prispôbení – sa jolianski Rómovia vymedzujú nielen voči iným (zaostalým) Rómom, ale aj voči svojim predkom, lebo už nechodia žobrať a nie sú závislí na solidarite gadžov. Týmto *Harmonie soužití* dekonštruuje aj koncept starých zlatých čias. Mýtus o vlastnej výnimočnosti teda vidia nielen geograficky ale aj v čase.

Stále však platí, že Róm z Jolian je výnimočný predovšetkým vymedzením voči stereotypnej predstave o Rómovi. Musí preto rasistické predstavy voči iným Rómom potvrdzovať. Hranica pracovitosti je napríklad ohraničená osadou – Rómovia v osade sú leniví a pracovať sa im nechce. Rómovia z obce sú pracovití,

a ak nepracujú, je tam racionálne vysvetlenie. Na túto hru Rómovia pristupujú aj pri rozhovoroch v krčme. Keď sa Rómovia rozprávajú o práci, prepínajú z rómčiny do rusínčiny, obzvlášť keď hovoria o snahe nájsť si prácu. Obsah takéhoto rozhovoru totiž nebol určený rómskym prísediacim, ale skôr prítomným Nerómom. A rusínčinou namiesto slovenčiny sa im Rómovia opäť ešte viac približovali, prispôbovali.

Naši, ale Rómovia

Na Jolany, v historicky znevýhodnenom okrese Svidník, nenazeral Ort izolovane len v čase, v ktorom obec navštevoval. Historické aspekty odhaľoval poctivou prácou s archívnymi materiálmi. Narazil vďaka tomu aj na to, že kým Rómovia aj Nerómovia vnímajú svoj osud počas druhej svetovej vojny zdieľane, archív aj túto idylu nabúrava. V dokumente o povojnovom odškodnení pri menách Nerómov boli uvedené sumy odškodnenia, kým pri Rómoch bola poznámka, že „už dostal dosť“. Podobne nemožno hovoriť o rovnosti ani pri kvalitne zdokumentovaných žiadostiach o pozemky na výstavbu domov.

S každou ďalšou kapitolou sa sen o príkladnom spolužití rozplýva a potvrdzuje sa, že vlastne ide len o všeobecnú akceptáciu nižšieho postavenia Rómov. Keď sa lúčil miestny farár, bolo pre všetkých úplne prirodzené, že sa lúčil s Rómami a Nerómami zvlášť. Keď miestny Róm hovorí o miestnej tradícii veľkonočného posvätenia potravín v košíku, všima si, že Rómovia stáli bližšie k sebe, kým gadžovia len chladne od seba podľa rodín. Kým tento rozdiel si všimol, hranicu medzi Rómami a Nerómami nekomentoval, možno si ju ani nevšimol a považoval za prirodzenú.

Jan Ort však skvele zachytil aj heterogenitu rómsko-nerómskych vzťahov. Najlepšie socio-ekonomicky postavený Róm nebol v pomyselnom *jolianskom* rebríčku až za posledným Nerómom. Dobre situovaný Neróm Jarus po príchode do krčmy pozdraví alkoholika-Róma Petra: „Ta što, cigani?“ No Ort píše, že ten istý Jarus by si to nedovolil voči Rómovi Marošovi, ktorý mal medzi Nerómami rešpekt. A alkoholik-Neróm Kaleňák, ktorého postavenie bolo extrémne nízke, by si takéto správanie nedovolil voči nikomu.

V iných častiach knihy je však svet opäť čiernobiely – rómsko-nerómsky. Predavačka v miestnom obchode viedla Orta k tomu, aby s deťmi nehovoril po rómsky, ale viedol ich ku slovenčine. Ort, ktorý zjavne vedel po česky a po rómsky, sa následne zamýšľa, ako si predavačka môže myslieť, že na toto má on lepšiu kompetenciu než slovensky hovoriaci rómski rodičia detí. Zostáva sa len zamyslieť, či predavačka skutočne myslela slovenčinu alebo len „biely“ jazyk, pokojne češtinu.

Harmónia spolužitia

Najkritickejším bodom v hodnotení tohto typu publikácie je otázka, či prináša niečo nové. Ort sám hovorí, že nechcel napísať len ďalšiu publikáciu o protirómskych postojoch. Hľadal nový pohľad na miestnu príslušnosť - nielen v konkrétnom mieste ale aj vo vzťahu ku konkrétnemu miestu. Toto sa autorovi podarilo. Rómov vykreslených v knihe vnímame v rôznych rozmeroch, ale primárne ako jolianskych.

Miesto zohráva kľúčovú úlohu v rôznych aspektoch. Zoralo napríklad hovorí o skúsenosti s prácou v Česku, kde mal nerómsku kolegyňu zo Svidníka. V Česku boli kamaráti, no naspäť v svidníckom okrese už to neplatí. Tu je život iný.

Silnou pridanou hodnotou knihy je aj neustále poukazovanie na vrstvenie identít. Nie všetky hranice sú rómsko-nerómske. Sú tu aj hranice chudoby, miestneho pôvodu, či hranice genderové. Ort si veľmi správne všimá, že žien sa mýtus o jolianskych Rómoch netýka. Sú to muži, ktorí chodia na fušky a ťazia z dobrého kontaktu s Nerómami. Muži chodili „na Čechy“ za prácou, muži sa politicky angažujú. Toto uvedomenie však prichádza asi neskoro a genderový aspekt sa už do knihy ako predmet výskumu nedostal.

Na začiatku celého príbehu jolianskych Rómov bol novinový článok o spomínanom príkladnom spolužití. Autorka tejto žurnalistickej reportáže vo svojom texte žasne napríklad aj nad tým, že jej pri návšteve prišla obecný úrad odomknúť Rómka. Otázkou zostáva, či by niečo také vôbec malo stáť za povšimnutie v obci, kde Rómovia tvoria polovicu obyvateľstva. Lenže, ak priznáme mieru sociálneho vylúčenia Rómov či explicitného protirómskeho rasizmu, tak áno, je to výnimočné. Hlavnou otázkou *Harmonie soužití* je potom asi skôr otázka, či je to dosť.

Ortova kniha je výnimočná a má potenciál dostať sa k hranici populárnej odbornej literatúry. Stále je viac odborná, takže tú hranicu neprekočí. No k hranici má blízko. Skvele sa číta a otvára aspekty, ktoré nenájdete v mnohých iných podobných publikáciách. Asi jediné, čo knihe skutočne chýba, je dohovor miestneho Róma a Neróma. Nieкого, kto by dokázal knihu reflektovať, zamyslel sa nad životom v obci a pozrel sa na harmóniu spolužitia novou optikou.

Stano Daniel¹

1 Autor pracuje v globálnej filantropickej spoločnosti Porticus a venuje sa podpore projektov zameraných na vzdelávanie znevýhodnených skupín. E-mail: s.daniel@porticus.com.